

JIŘÍ GABRIEL

FILOZOFIE A UMĚNÍ

Malá poznámka k velkému tématu

1. Platónovy dialogy o kráse a umění a Aristotelova Poetika ukazují, že téma *filozofie a umění* je staré téměř jako filozofie sama, a dějiny filozofického myšlení pak zase dokládají, že se filozofie k této látce neustále vracela. (Tak například v knize *Die Kunst gibt zu Denken. Über das Verhältnis von Philosophie und Kunst*, kterou v roce 1981 společně vydali münsterští filozofové a uměnovědci, čteme studie o pojmu krásna a umění u Marsilia Ficina, o Kantově pojetí genia a estetického soudu, o skulptuře v Hegelově „pantheonu umění“, o Nietzscheho estetické revoluci, o Simmelově estetice životní filozofie, aj.) Často to sice vypadalo tak, jako by se filozofie vměšovala do vnitřních záležitostí umění (v některých případech tomu také tak bylo), většinou však šlo o výraz její vlastní potřeby. Filozofové nemohli zůstat neteční už k tomu, že si umělci často kladli cíle velmi podobné cílům filozofie, že báseň, drama, malba, socha, hudební skladba jsou útvary algematické, tj. „jevy člověkem úmyslně vytvořené k tomu a jen k tomu, aby ve vědomí druhého jedince byl vyvolán specifický stav, označený jako ‚obsah‘“ (Ján Šmok). Hegel nakonec viděl v umění předstupeň filozofie, formu, v níž — v konečném, smyslovém tvaru — postupuje duch po cestě k sobě samému.

2. Umělecké tvoření je svébytnou lidskou aktivitou, procesem estetického osvojování skutečnosti. V uměleckých dílech (estetických objektech) člověk vyjadřuje (objektivizuje) své prožívání, vidění, chápání skutečnosti, své účely, přání, záměry, svou vlastní lidskou přirozenost. Před filozofii, usilující o budování jednotného světového a životního názoru na základě kritického posouzení a sjednocení všech obsahů lidské zkušenosti, klade umění svou existenci (stejně jako věda, náboženství, právo, morálka) *dvojjeдинou otázkou, dvojí „co“*: co umění je (jeho povaha, kritéria, hodnota; jaká je struktura této formy možné zkušenosti) a co umění svým specifickým způsobem o člověku, světě a jejich vztahu říká. K první části otázky se vztahuje — namátkou vzato — tvrzení, že „v tvůrčím aktu je prostě smíšeno neuvědomělé s uvědomělým. Všechna tvorba tryská ze sopečného dna duše lidské, ze žhavého a temného podvědomí; kde není silného a bohatého života v podvědomí, není ani tvorby. Ale

tento žhavý děj musí být vynesena na povrch, vyhraněn ve světelný tvar; a to je možné jen spoluprací uvědomění, intelektu“ (F. X. Šalda).

3. Ustavení estetiky a teorie umění jako samostatných vědních oborů na zájmu filozofie o umění nemohlo vpodstatě nic změnit. Svědčí o tom nejen mimořádná filozofičnost estetiky, nýbrž i vznik novodobé *filozofie umění*, filozofické disciplíny, jež si bere za úkol — jak to kdysi napsal Josef Tvrdý ve svém populárním Úvodu do filozofie — uvažovat o podstatě a původu umění, o poměru umění k ostatním složkám kultury, k světovému a životnímu názoru, ke skutečnosti a životu vůbec. Takové otázky si klade i marxistická filozofie, i když se v ní o filozofii umění jako o filozofické disciplíně většinou nemluví; na umění v ní přichází řada při analýze forem společenského vědomí, v souvislosti s látkou axiologickou, noetickou aj. Umělecká díla jsou zde posuzována nejen jako nositelé poznání a estetického hodnocení skutečnosti, nýbrž i obecněji jako činitelé významně přispívající k rozvíjení pozitivních schopností člověka, k jeho zlidšťování. Své slovo k filozofické problematice umění řekli i čeští autoři v dlouhé řadě prací od Palackého Krasovědy až po publikace soudobého Pražského týmu pro studium vyjadřovacích a sdělovacích systémů umění.

4. Filozofii vzhledem k jejímu základnímu úkolu zajímá ovšem i druhá stránka zmíněné dvojedné otázky spojené s uměním. Umělecká zpráva o člověku a jeho světě je součástí sebeuvědomovacího procesu lidského společenství, a proto se také podílí na konstituování jeho světového názoru. Ovšem filozofie, zvláště chce-li být vědecká, musí usilovat o reflexování všeho, co tak či onak podmiňuje její vlastní realizaci. Tak dochází i k *filozofické interpretaci umění*, jednotlivých děl i celých jeho proudů, směrů, druhů. (Na významu těchto rozborů samozřejmě nic nemění ani to, že v uměleckých dílech může filozofie často najít i různě zprostředkované ohlasy na sebe samu.) Ze starší české filozofie tu — opět námátkou — připomeňme Bratránkův Výklad Goethova Fausta, v němž se náš stoupenec Hegelovy filozofie na počátku čtyřicátých let minulého století pokusil ukázat, „jak je v Goethově Faustovi umělecky vyjádřeno nejen to, co vzrušuje za našich dnů všechny myslí, nýbrž co vždy a všude tvořilo střed života, totiž rozdvojení od lehké pochyby až k nejostřejšímu odporu jednotlivce proti veřejnému zákonu a z této krajní roztržky vyrůstající snahu o smíření a blaženost a její dokonalé uskutečnění neboli proces vývoje niternosti“.

5. Studium dějin umění, vědy a filozofie a jejich vzájemného vztahu dokládá, že všechny tyto způsoby reakce člověka na tlak skutečnosti vnější i vnitřní *mají k sobě blíž*, než by se zdálo s ohledem na jejich vnější (jistě výrazné) rozdíly. Velmi poučné jsou v tomto ohledu práce sovětského autora G. B. Kuzněcova, dosvědčující nemalý vliv nejen filozofie, nýbrž i umění na formování vědomí některých předních osobností moderní přírodovědy. Například inspirován Einsteinovým výrokem, že Dostojevskij mu dal víc, než kterýkoli myslitel ve vědě, zjišťuje Kuzněcov nejen to, co Dostojevskij Einsteinovi vlastně dal, nýbrž i „vzájemný vztah mezi logickomatematickým a experimentálním zkoumáním světa na jedné straně a jeho estetickým osvojením na druhé straně“. Pro zaměření Kuzněcovových výzkumů je příznačný název jeho studie O ně-

kterých estetických kritériích v moderním fyzikálním myšlení, publikované u nás ve sborníku Umělecká a vědecká tvorba.

6. Také v úvahách o umění míří filozofie k obecnému, nezapomíná ovšem na to, že i zde obecné existuje jen v jednotě se zvláštním a jedinečným. Témata jako umění a skutečnost, umění a poznání, estetické vztahy umění ke skutečnosti, umělecké myšlení, prostor a čas v umění atd. se týkají umění vůbec, a tudíž i všech *druhů umění*; ovšem otázka pravdivosti nebo času v literatuře zní přece jen jinak, než v souvislosti s hudbou či architekturou. Zatím nejvíce pozornosti věnovali filozofové krásné literatuře, umění pracujícím se slovem, nekomplexněji zachycujícím a vyjadřujícím člověčí vidění světa i sebe sama. Nebylo proto náhodou, že se i v české filozofii umění objevuje práce O studiu děl básnických.

7. Jednou z oblastí uměleckého tvoření, které dosud zůstávají stranou adekvátní pozornosti filozofů, je *fotografie*, „nejmladší odvětví prastarého způsobu obrazového dorozumívání“ (Andreas Feininger). Přitom už dávno je mimo jakoukoli pochybnost, že fotografie je nejen „významnou pomůckou rozšiřující — kvantitativně i jakostně — lidské poznání“ (Jiří Jeníček), ale i plnoprávným druhem umění. (Tvzení, že fotografii dělá fakticky fyzika a chemie, a že jde tedy o „umění“, jež mohou dělat všichni, je z rodu těch, k nimž patří i prohlášení, které tak často můžeme slyšet na výstavách abstraktního umění: „to bych uměl také“.) Zaslouhou fotografie žije soudobý člověk ve světě obrazů; s fotografií přichází — jak na to poukazují psychologové a sociologové umění — nový způsob vidění skutečnosti, který se „podstatně podílí i na změnách v charakteru vnímání a tvoření všech ostatních druhů vizuálního umění“ (Jiří Švestka).

8. Filozofii by tvůrčí fotografie měla ovšem zajímat už pro sdělení, jež přináší o objektu i subjektu snímků. Dosavadní fotografická praxe i teorie fotografie dostatečně ukázaly možnosti tohoto druhu umění přispívat svébytným způsobem k estetickému hodnocení i poznání skutečnosti. (Všechny přednosti tvůrčí fotografie se ovšem mohou uplatnit jen při jejich setkání s citlivým a poučeným divákem; v moderní fotografii, jako v moderním umění vůbec, je například významnost díla dána symbolickými hodnotami.) Z tohoto hlediska je důležité i to, že současná fotografie se stále výrazněji odvrací od problémů jen výtvarných k otázkám psychologickým, sociologickým, etickým, politickým. Do popředí zájmu zejména mladých umělců se v celém světě dostává *fotografie sociálně dokumentární*, „zachycující, analyzující a charakterizující určitou část společnosti a jisté sociální jevy, komentující aktuální společenské otázky a v neposlední řadě odkrývající vnitřní svět současného člověka“ (Vladimír Birgus). Jde přitom o progresivní posun od víceméně náhodně pořizovaných snímků analytické povahy k syntetizujícím celkům — cyklům, usilujícím o přehledný obsah a jasný skladebný řád.

9. Fotografické časopisy a především výstavy dokládají, že *českoslovenští tvůrčí fotografové* nezůstávají pozadu za světovou vlnou dokumentarismu, že i oni — většinou bezprostředním, záměrně neartistickým způsobem, byť ovšem s různými výtvarně koncepčními odstíny — zachycují zvláštní i běžné události, analyzují a v některých cyklech i syntetizují vlastnosti současného člověka a jeho životního prostředí. (Samozřejmě i ti autoři, kteří zůstávají u výtvarné fotografie, usilují podat „fotogra-

fickou výpověď, svědectví o člověku této doby a jeho reálném i pocitovém světě“; Ladislav Plch.) Současná naše fotografie tak v mnohém navazuje na domácí tradici avantgardní fotografie 20. a 30. let. Tehdejší fotografové, především ti, kteří se sdružili ve fotografické sekci Levé fronty, byli ovlivněni nejen umělecky nejprogressivnějšími tendencemi, ale i světovým proudem sociální fotografie, a proto ve svých vlastních programech úzce spojovali uměleckou problematiku se společenskými a světónázorovými otázkami. Avantgardní sociálně a kulturně orientované časopisy jejich tvorbu také v plné míře využívaly k esteticky a emotivně účinnému oslovení svých čtenářů. Ve srovnání s tím je podivné, jak naše současné společenskovední publikace určené pro širší okruh čtenářů přehlížejí výtvarné, informační i emotivní možnosti soudobých sociálně dokumentárních fotografických cyklů. (Výjimku představuje např. kniha *Diskutujeme o morálce dneška* z roku 1965, v níž fotografie Josefa Koudelky „vyvolávají nové asociace a tvoří jakýsi umělecký koreferát celé knihy“; Jaroslav Kolář.)

10. V marxistické filozofické literatuře se s odkazy na umělecká díla a jejich výpovědní hodnotu (s filozofickými interpretacemi uměleckých děl) setkáváme nejspíše ve studiích zaměřených historickofilozoficky. Tak například A. J. Gurevič dobře ukazuje, jak při zkoumání kategorií středověkého myšlení je třeba pracovat s nejrůznějšími středověkými kulturními výtvary, jak velkého významu v některých případech nabývá právě analýza uměleckých artefaktů. Podobně bychom mohli odkazovat i na některé příspěvky ze sborníku *Kultura v zrcadle dějin filozofie* (Praha 1982). Filozofický rozbor a zamyšlení nad *současnou uměleckou tvorbou* by nepochybně přispěly k oživení soudobého našeho filozofování, k zvýšení jeho obsahové i žánrové pestrosti a nakonec i k zvýraznění jeho sociálně kritické funkce.

11. *Die Kunst gibt zu Denken. Über das Verhältnis von Philosophie und Kunst.* Münster 1981. (Autoři studií: W. Bierwaltes, U. Franke, V. Gerhardt, Fr. Gniffke, H. Niehues-Pröbsting ad.) — Ján Šmok: *K problematice žánrů ve fotografii.* Fotografie 81, XXV, č. 3, s. 20. — F. X. Šalda: *Znova a znova: tradice a revoluce.* Zápisník I, s. 2. — František Tomáš Bratránek: *Výklad Goethova Fausta.* Přel., edič. poznámku a doslov napsal Jaromír Loužil. Odeon, Praha 1981, s. 17. — Srov. G. B. Kuzněcov: *Einstein a Dostojevskij.* In: Světová literatura 1981, č. 2, s. 204—214 (s ediční poznámkou Jiřího Vaňka). — Andreas Feininger: *Podstata a úkoly fotografie.* Československá fotografie 1981, č. 1, s. 29. — Jiří Švestka: *Fotografie a problematika uměleckého výrazu.* Fotografie 80, č. 3, s. 19. — Vladimír Birgus: *Dokumentární fotografie z FAMU.* Fotografie 81, č. 2, s. 28. — Ladislav Plch: *Doslov ke katalogu výstavy fotografické skupiny Epos.* Brno 1971, neustránkováno. — Jaroslav Kolář: *Ekonomika, politika a morálka* (recenze knihy *Diskutujeme o morálce dneška*). Kulturní tvorba 1965, č. 26, s. 13. — Během tisku našeho Sborníku vyšla v časopise Československá fotografie 1984 (č. 3—9) pozoruhodná studie Aleny Šlachtové *Poznámky k filozofickým otázkám fotografie.*

PHILOSOPHIE UND KUNST

In seiner „kleinen Bemerkung zum großen Thema“ denkt der Autor über die Aufgaben und Probleme nach, welche die Kunst — sowie durch ihre Selbstexistenz, als auch durch den konkreten Inhalt einzelner Kunstwerke — vor der Philosophie legt. Ein Teil des Beitrags weist auf philosophische Bedeutung der Mitteilung hin, welche zeitgenössische, schöpferische Photographie — vor allem ihre dokumentarische Strömung — über den Menschen und seine Welt bietet.

